

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

ПРОГРАМА

комплексного іспиту аспірантів

**зі спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»**

**Затверджено на засіданні Вченої Ради
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

29 жовтня 2019 року (протокол № 3)

І. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Програма підготовлена авторським колективом кафедри міжнародних відносин під керівництвом завідувача кафедри д.і.н., проф. В. А. Манжолі та д.і.н., проф. Коппель О.А.

Програма передбачає глибоке знання матеріалу про сучасний стан розвитку міжнародно-політичної науки та основні проблеми, що існують в цій галузі.

Оцінювання рівня теоретичної фахової підготовки аспіранта передбачає складання комплексного підсумкового іспиту зі спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» відповідно до навчального плану підготовки докторів філософії за цією спеціальністю. Комплексний підсумковий іспит передбачає виконання кваліфікаційних завдань за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» і є адекватною формою кваліфікаційних випробувань, яка об'єктивно визначає рівень професійної та наукової підготовки випускників аспірантури.

Програма комплексного іспиту містить обов'язковий і варіативний модулі. Обов'язковий модуль охоплює теоретичні та методологічні аспекти сучасної міжнародно-політичної науки, а варіативний модуль стосується наукових та практичних аспектів відповідно до обраного напрямку дисертаційної роботи.

Комплексний іспит дає можливість встановити рівень теоретичної та практичної фахової підготовки аспіранта. Підсумкова атестація здійснюється екзаменаційною комісією після повного виконання програми освітньо-кваліфікаційного рівня доктора філософії з метою встановлення фактичної відповідності рівня теоретичної та практичної фахової підготовки вимогам фахових компетентностей випускників аспірантури за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії».

Критерії оцінки:

- “відмінно” (90-100 балів) – досконале знання теоретичних і практичних аспектів спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»;
- “добре” (75-89 балів) – ґрунтовне знання основних питань спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»;
- “задовільно” (60-74 бали) – знання ключових питань спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»;
- “незадовільно” (1-59 балів) – незнання ключових питань спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», невміння підкріплювати теоретичні викладки прикладами з практики.

II. ЗМІСТ ПРОГРАМИ. ОBOB'ЯЗKOBИЙ MOДУЛЬ

ВСТУП

Загальне уявлення про предмет. Явище міжнародних відносин, основні етапи його еволюції та основні парадигми дослідження.

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙ

Традиційні та іноваційні підходи до дослідження міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій. Дослідження міжнародних відносин: основні наукові школи та напрями. Реалізм. Філософія реалізму. Принципи класичного реалізму. Неореалізм. Дилема безпеки. Міжнародні відносини в реалістичній парадигмі. Лібералізм. Філософія та теорія ідеалізму. Теорія демократичного миру. Міжнародні відносини в неолиберальній парадигмі. Інституалізм. Теорія режимів. Функціоналізм та неофункціоналізм. Теорія гегемоністичної стабільності. Конструктивізм. Онтологія конструктивізму. Стратегічна культура. Концепція м'якої сили. Методологічний плюралізм англійської школи. Теорія міжнародного суспільства Хедлі Булла. Марксизм та неомарксизм. Світ-системний аналіз. Теорія залежності.

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Міжнародні відносини як об'єкт дослідження. Умови та можливості достовірного знання в галузі міжнародних відносин. Особливості методології наукового дослідження міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій.

Типологія методологічних підходів та методів міжнародно-політичних досліджень. Моделювання у дослідженні міжнародних відносин. Порівняльний підхід у міжнародно-політичних дослідженнях. Історичний підхід до дослідження міжнародних відносин. Теорія рішень як методологія міжнародно-політичних досліджень. Окремі методи дослідження міжнародних відносин. Дослідження тексту як метод у міжнародно-політичних дослідженнях.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Сутність і основні характеристики системності. Принципи застосування системного підходу до аналізу міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій.

Дескриптивний та конструктивний підходи до визначення системи. Онтологічна та гносеологічна системність. Зміст поняття «система» в науці про міжнародні відносини. Виникнення системності в міжнародних відносинах.

Особливості системного підходу до аналізу міжнародних відносин. Міжнародна система. Атрибути міжнародних систем. Інтегральність як одна з найважливіших характеристик системи. Категоріальний апарат дослідження. Елементи міжнародної системи. Середовище міжнародної системи. Структура міжнародної системи. Функція системи як реакція на вплив середовища.

ЕТАПИ СИСТЕМНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.

Варіанти загальної теорії систем та їх вплив на системні дослідження міжнародних відносин. Універсально-концептуальні схеми (О.Богданов, Л.Берталанфі). Проблемно-змістовні теорії (В.І.Вернадський, теоретична кібернетика М.Вінера, У.Росс Ешбі). Варіанти спеціальних системних теорій (Т.Парсонс, Д.Істон, М.Вебер).

Принципи системного аналізу явища міжнародних відносин. Основні етапи та напрями системних міжнародно-політичних досліджень. Криза методології системності та основні шляхи виходу з кризи. Синергетичний підхід.

Підходи до класифікації основних напрямів системних досліджень міжнародних відносин.

Основні критерії типології міжнародних систем. Підсистема учасників і підсистема відносин. Типології міжнародних систем за природою елементів. Міжнародні відносини як відносини політичні.

Система міждержавних відносин як ядро глобальної міжнародної системи. Рівні структури міждержавних відносин. Види міждержавних відносин. Ієрархія міжнародних систем.

Структура міжнародних систем як критерій її типології. Типи контролю міжнародних систем. Імперський тип контролю. Біполярний тип контролю. Багатополярний баланс сил. Моделі багатополярної рівноваги. Моделі біполярної рівноваги.

Держава як ключовий актор світової політики. Класифікація держав по відношенню до системи (функціональна, поведінкова, ієрархічна). Теорії ієрархії. Критерії ієрархії. Статус держав в міжнародно-політичній ієрархії. Міжнародна стратифікація. Моделі ієрархії Д.Лемке, М.Каплана, А.Органскі, М.Вайта та ін.

ДИНАМІКА МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ

Міжнародна система як неформальна інституалізація співвідношення сил між державами в відповідному просторово-часовому контексті. Поняття просторово-часового континууму. Політичний час та політичний простір глобального світу. Визначення політичного часу. Парадигма лінійності та циклічності. Хронополітика. Час політики та час культури: співпадіння та розбіжності. Межі часу модерну в перспективі глобального світу. Час постмодерну та ознаки майбутнього.

Політичний простір. Суша та море як конкуруючі моделі світоустрою в глобалістиці. Парадигма політичного простору та соціокультурна ідентичність.

Класична концепція прогресу та її сучасні альтернативи. Постмодернізм, конструктивізм, морфогенез як принципи сучасної західної прогресистської альтернативи.

Закони функціонування та трансформації міжнародних систем. Системні війни. Концептуальні елементи системних війн (Р.Гілпін, Дж.Модельські, Дж.Леві, І.Валлерстайн, М.Мілдарскі).

Системність Довестфальського світоустрою. Вестфальська світополітична модель міжнародних відносин: основні характеристики, етапи розвитку та можливі шляхи трансформації. Суверенні держави як домінуючі суб'єкти системи. Основні принципи нових міжнародних відносин: принцип внутрішнього державного суверенітету; принцип зовнішнього державного суверенітету; принцип дії міжнародного права та застосування дипломатії у міжнародних відносинах. Ерозія Вестфальської світополітичної моделі світу: причини і прояви.

Етапи розвитку Вестфальської світополітичної моделі. Вестфальська система. Особливості та головні характеристики Віденської системи. Версальсько-Вашингтонська система. Аналіз наслідків Першої світової війни з точки зору перебалансування сил на світовій арені. Проблема перебудови міжнародних відносин після Першої світової війни. Етапи розвитку Версальсько-Вашингтонської системи. Аналіз наслідків Другої світової війни з точки зору перебалансування сил на світовій арені. Головні характеристики та етапи розвитку Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин.

Формування нової системи міжнародних відносин. Специфіка переходу від біполярної до сучасної міжнародної системи. Основні особливості та етапи трансформації сучасної міжнародної системи. Структурно-функціональні атрибути сучасної міжнародної системи. Роль військового фактору. Економічна безпека.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Лідери сучасної міжнародної спільноти. Глобальні держави. Проблема глобального лідерства США. КНР як «глобальна відповідальна держава». Проблема держав, що не відбулися.

Недержавні актори світової політики. Транснаціональні та субнаціональні актори.

Концепції організації міжнародних систем. Теорії міжнародного порядку. Етимологія термінів «міжнародний» та «світовий порядок». Міжнародна система і міжнародний порядок. Поняття і зміст категорій “міжнародний” і “світовий” порядок. Історична та соціально-політична обумовленість ідеї “світового порядку”. Критерії міжнародного і світового порядку. Аналіз концепцій міжнародного і світового порядку. З.Бжезинський, Х.Булл, Г.Кіссінджер, Р.Купер, Р.Літл, Л.Міллер, Н.Ренгер, Е.М.Слоттер та ін. Типологія моделей світового порядку.

Формування нового світового порядку. Політико-філософські концепції (Дж.Розенау, В.Баді, Й.Галтунг). Політологічні концепції (Г.Кіссінджер, З.Бжезинський, Дж.Най, С.Хантінгтон, Ф.Фукуяма, Б.Бузан). Проекти моделей світового порядку. Внесок Римського клубу, ЮНЕСКО. Глобалізм (мондіалізм) як течія суспільно-політичної думки. Організаційне оформлення мондіалістського руху.

Засоби організації міжнародного порядку. Реалістичний, правовий, транснаціональний міжнародний порядок. Схема прикладного аналізу міжнародного порядку.

Виміри міжнародного порядку. Еволюція міжнародних порядків. Історичні типи міжнародного порядку. Зміни у вертикальному, горизонтальному та функціональному вимірах міжнародного порядку.

Альтернативні моделі світового порядку. Незахідні моделі світового порядку. Цивілізаційні технології глобального управління (на прикладі БРІКС). Діалог цивілізацій як модель світового порядку.

Багатостороння дипломатія в сучасній міжнародній системі. Дипломатичний протокол – політичний інструмент дипломатії.

Глобальні проблеми як фактор посилення взаємозалежності світу. Глобальні проблеми світової політики. Загрози сучасному міжнародному порядку. Глобальні загрози, глобальні виклики, глобальні ризики. Механізми регулювання сучасного міжнародного порядку.

Глобальне управління як категорія міжнародно-політичного аналізу. Інститути і актори глобального управління. Основні моделі глобального

управління: модель «світової держави», модель «світового уряду», управління гегемоністської держави чи наддержави; глобальне «управління без уряду». Держава в глобальному управлінні. Недержавні актори. Інституційна структура глобального управління. Інститути колективного світового лідерства. Еволюція місця «Групи семи» в світовій політиці. «Група двадцяти».

МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА ТА КОНФЛІКТИ

Глобальна безпека. Концепція безпеки у глобальному світі. Міжнародна та регіональна безпека: сучасні виклики та загрози. Конфлікти в контексті глобального розвитку.

Питання роззброєння. Договір РМСД. Ядерний чинник глобальної безпеки. Функції ядерної зброї в сучасних міжнародних відносинах.

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в сучасному світі. Феномен регіональної інтеграції. Поняття міжнародних організацій. Міжнародні організації як механізми регулювання міжнародних відносин. Діяльність міжнародних організацій. Ліга Націй.

Сучасна система міжнародних організацій, їх типи і види. Ознаки міжнародних організацій. Внутрішньо-організаційний механізм та механізм ухвалення рішень міжнародними організаціями. Елементи наднаціональності у діяльності сучасних міжнародних організацій.

Організація Об'єднаних Націй. Історія створення ООН. Роль ООН. Членство в ООН. Система органів ООН. Питання реформування ООН та перегляду Статуту ООН. Спеціалізовані та інші установи системи ООН.

Еволюція ролі НАТО в умовах постбіполярності. Міжнародні неурядові організації. Регіональні та субрегіональні організації.

Міжнародні конференції: статус, правила процедури, механізм прийняття рішень. Участь України в міжнародних організаціях.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

Історія європейської інтеграції, основні інституції та документи Європейського Союзу. Зовнішньополітичні аспекти європейської інтеграції. Наднаціональний характер ЄС. Лісабонські договори 2007 р. про ЄС та функціонування ЄС. Хартія основних прав ЄС.

Фізичні та юридичні особи як суб'єкти ЄС. Межі та види компетенції Європейського Союзу. Інституційний механізм Європейського Союзу.

Система органів європейських інтеграційних організацій.

Договірна практика ЄС. Особливість міжнародних угод про асоціацію, які укладає Європейський Союз. Європейська політика сусідства та Європейська політика східного партнерства.

Правові інструменти співпраці України з Євросоюзом. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2014 р.

МІЖНАРОДНІ КОМУНІКАЦІЇ

Перехід до інформаційного суспільства на основі вироблення і споживання інформації. Природа міжнародних комунікацій, принципи та способи руху інформації в міжнародному середовищі. Підходи, концептуальні способи та механізми забезпечення безпеки у міжнародному просторі. Договірні-правовий та інституційний механізми міжнародних інформаційних відносин. Роль ООН, МСЄ і ЮНЕСКО у формуванні норм міжнародного інформаційного права. Питання суб'єктів міжнародного інформаційного права.

Особливості міжнародно-правового режиму інформації. Особливості міжнародно-правового режиму окремих видів інформаційної діяльності. Міжнародно-правове регулювання діяльності засобів масової інформації та комунікації.

Правовий статус міжнародних інформаційних мереж, систем та міжнародних баз даних. Інтернет: концептуальні підходи до статусу і правового регулювання діяльності в мережі.

Концепції забезпечення міжнародної інформаційної безпеки. Регіональні угоди в галузі забезпечення інформаційної безпеки.

Відповідальність в міжнародних інформаційних відносинах. Концепція глобального інформаційного суспільства.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Становлення зовнішньої політики України. Методологічні засади аналізу місця України в сучасній міжнародній системі. Основні напрями зовнішньої політики України. Україна у міжнародних відносинах і стратегіях. Європейська парадигма. Відносини з США. Україна у міжнародних організаціях.

Українсько-російське стратегічне протистояння. Безпека України, стан і перспективи української зовнішньої політики.

Проблеми забезпечення ролі України в «новому світовому порядку».

МЕГАТРЕНДИ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

Поняття глобального розвитку, його структура, складові. Глобальний простір і глобальний час. Цивілізаційно-історичний час-простір (хронотоп). Динаміка глобального розвитку. Діалектика циклічності, лінійності, стадійності та цивілізаційної унікальності розвитку людства в дослідженні проблем глобального розвитку.

Основні парадигми дослідження глобальних міжнародно-політичних процесів. Державоцентристський підхід. Формаційна парадигма. Світ-системний підхід. Праці А.Франка, І. Валлерстайна, Г.Сандерсона, В.Макнейла, К.Чейз-Дана та ін. Цивілізаційний підхід. Змішані підходи. Г.Кан, А.Вінер, Д.Белл, Р. Арон і О.Тофлер про основні тенденції і перспективи світового розвитку. “Мегатенденції” Д.Нейсбіта.

Мегатенденції та мегатренди глобального розвитку. Основні теорії глобального розвитку. Стиснення історичного і політичного часу. Гіперспоживання. Розмивання національних кордонів і ерозія суверенітету. Реідеологізація світової політики. Криза існуючої моделі глобального управління. Зростання ролі мережевих структур.

Глобалізаційний чинник трансформації сучасної міжнародно-політичної системи. Етимологія і підходи до визначення змісту категорії “глобалізація”. Основні парадигми та наукові школи дослідження (гіперглобалісти, скептики, трансформісти). Концепції антиглобалізму.

Дискурси дослідження глобалізації. Синхронний та діахронний підходи до дослідження глобалізації. Вплив глобалізації на природу і характер міжнародних відносин. Історичні форми глобалізації міжнародних відносин.

Глобалістика як наука про сучасний світ. Основні етапи розвитку глобалістики. Римський клуб та основні напрями його діяльності. Особливості сучасного етапу розвитку глобальних політичних досліджень.

Феномен світової політики. Світова політика як об’єкт наукового дослідження. Трансформація міжнародних відносин в відносини світополітичні, якісні та кількісні зміни учасників міжнародних відносин. Провідні парадигми в дослідженні світової політики. Транснаціональні та міждержавні відносини. Форми транснаціональних відносин.

Мегатенденції та мегатренди світової політики. Зміна політичної структури світу. Криза інституту глобального лідерства. Переміщення центру світового розвитку. Універсалізація міграційних потоків. Зниження ступеня

захищеності людства. Інверсія фундаментальних цінностей (свобода versus безпека). Віртуалізація суспільно-політичних відносин. Нова модель зміни політичної влади і управління в окремих країнах.

Глобальна політика. Глобальні форми співіснування людей. Поняття суспільства. Концепція міжнародного суспільства Х.Булла. Теорії глобального суспільства (Дж.Модельські, Дж.Гольдстайн, І.Валлерстайн, Каїтіро Мацуури та ін.). Глобальна держава. Глобальне громадянське суспільство. Глобальна політична культура. Формування глобальної свідомості.

Світовий політичний процес як наукова категорія і об'єктивна реальність. Світовий соціум і його складові. Рушійні сили і визначальні тенденції світового політичного процесу.

СТРАТЕГІЇ ТА МОДЕЛІ ГЛОБАЛЬНИХ ВЗАЄМОДІЙ

Ідеологізація міжнародних відносин, зростання ролі релігійного та цивілізаційного чинників. Цивілізація як категорія глобального політичного аналізу: “культурно-історичний тип” (Н.Данілевський), “висока культура” (О.Шпенглер), “локальна цивілізація” (А.Тойнбі, С.Хантінгтон), “культурна суперсистема” (П.Сорокін), “модель культури” (А.Кребер). Культурно-історичний підхід та його роль в розвитку політичної глобалістики.

Світ сучасних цивілізацій в теоретичних моделях. Цивілізаційна таксономія та цивілізаційна компаративістика. Цивілізація і держава. Народи між цивілізаціями, цивілізаційні розломи. Цивілізація і культура. Цивілізація і релігія.

Концепція виклику та відповіді в політичній глобалістиці. Становлення глобального світу як відповідь на виклики сучасності: економічні, політичні, моральні, культурні.

Глобальні взаємодії. Стратегія зіткнення цивілізацій. С.Хантінгтон та його концепція “зіткнення цивілізацій”. Первісні зіткнення цивілізацій. Імовірність зіткнення Заходу з блоком ісламсько-конфуціанських країн згідно з концепцією С.Хантінгтона. Заходи щодо уникнення цивілізаційних конфліктів. Аналіз основних стратегій глобальних взаємодій, які склалися історично: ізоляції, завоювання, запозичення, мімікрії, діалогу. Роль та значення цих стратегій на різних етапах становлення глобального світу.

Можливості утворення універсальної цивілізації. Ф.Фукуяма про кінець історії як зникнення цивілізаційного різноманіття. Евристичне значення діалогового принципу в розвитку глобальних політичних процесів. Динаміка цивілізаційних процесів і можливість досягнення консенсусу в діалозі

цивілізацій. Глобальна революція свідомості. Формування сучасної планетарної свідомості людства як глобального суб'єкту, що усвідомлює свою ідентичність, свою колективну волю, свій проект майбутнього. Проблема поєднання ідентичностей в глобальному просторі: етнічної, національної, цивілізаційної, континентальної, планетарної.

ЛІТЕРАТУРА:

Основна:

Міжнародні системи і глобальний розвиток. /підручник еер. авт. кол. О.А.Коппель; за ред. Л.В.Губерського, В.А.Манжолі. Київ.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008.

1. Міжнародні відносини та світова політика: підручник за ред. В.А.Манжолі; Київ, нац. ун-т ім. Т. Шевченка, К.: Знання, 2014.
2. Гелл Д., Е. МакГрю, Д. Голдбрайт, Дж.Перратон. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура. Пер. з англ. Передне слово Ю. Павленка. – К.: Фенікс, 2003.
3. Глобалізація і сучасний міжнародний процес/ за за.ред. проф. Б.Гуменюка і проф. С.Шергіна. – К.: Університет «Україна», 2009.
4. Капітоненко М. Теорія міжнародних відносин. Чернівці: Книги-XXI, 2019.
5. Кіссінджер Генрі. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті / Кіссінджер Генрі. Пер. с англ. Надія Коваль. – К.: Наш формат, 2017. – 320 с.
6. Buzan Barry, Little Richard. International Systems in World History. Remaking the Study of International Relations / Barry Buzan, Richard Little. Oxford University Press, 2000.
7. International Relations in Perspective. Henry R.Nay, Editor. George Washington University. Washington, 2010.

Додаткова:

1. Арон Р. Мир і війна між націями. - К., Юніверс, 2000.
2. Берталанфи Л. фон . История и статус общей теории систем / Л.фон Берталанфи // Системные исследования: Ежегодник, 1972. – М., 1973.
3. Мальський М.З., Мацях М.М. Теорія міжнародних відносин / М.З. Мальський, М.М. Мацях. Підручник. 2-е вид., перероблене і доп. – К.: Кобза, 2003.
4. Бжезинский Збигнев. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. – М.: Междунар. отношения, 1999.
5. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А. , Хрусталеv М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. М. Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2002.

6. Восток/Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений. / Учебное пособие под ред. А.Д.Воскресенского. М.,МГИМО, 2002.
7. Киссинджер Г. Дипломатия. Пер. с англ. В.В.Львова \ Послесл. Г.А.Арбатова. – М., Ладомир, 1997.
8. Макиавелли Н. Государь. – М., 1990.
9. Мегатренды. Основные траектории эволюции мирового порядка в XXI веке
Основные траектории эволюции мирового порядка в XXI веке: Учебник / под ред. Т.А.Шаклеиной, А.А.Байкова. – М.:ЗАО Издательство «Аспект Пресс», 2013.
10. Мегатренды мировой политики и их развитие в XXI веке: учеб. пособие для студентов вузов. / Под ред. М.М. Лебедевой. – М.: Издательство «Аспект Пресс», 2019.
11. Мойсес Наїм. Занепад влади: Від владних кабінетів до полів битви й церков, а потім і до держави, або чому сьогодні бути при владі означає зовсім інше, ніж колись. – Київ: Форс Україна, 2018.
11. Нэбитт Д. Эбурдин П. Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции. Год 2000: десять новых направлений на 90-е годы. Пер. с англ. - М., 1992.
12. Уоллерстайн И. Общественное развитие или развитие мировой системы? \ \ Вопросы социологии, 1992, №1.
13. Фукуяма Ф. Конец истории? \ \ Философия истории. Антология. М., 1995.
14. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції. К.: Наш формат, 2018.
15. Хонин В.Н. Теория международных отношений. Общая часть. – К.: Акаем-Пресс, 2005. – 456 с.
16. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. Пер. с англ. В. И. Емельянова - М.: Мир, 1985.
17. Харари Ю. Н. Sapiens. Краткая история человечества. – М.: Синдбад, 2016.
18. Харари Ю. Н. 21 урок для 21 століття. Київ: Форс Україна, 2018.
19. Харари Ю. Н. Homo Deus & Pf kfineyrfsvsfq, enymjij / Rs]d^ AjhcErhf]yf^ 2018.
17. Kissinger H. Does America need a foreign policy? Toward a diplomacy for the 21st century / Henry Kissinger. – New York : Simon & Schuster, 2001. – 352 p.
18. Morgenthau H.I. Politics Among Nations. 6th ed. N.Y.: Knopf, 1985.
19. Rosenau J. Turbulence in world politics. A Theory of Change and Continuity / Rosenau J. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990.
20. Rosenau J.N. Along the Domestic-Foreign Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World / Rosenau J.N. - Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
21. The World System five hundred years or five thousand. \ \ Ed. By Andre Yonder Frank and Barry K. Gill \ \ Routledge, 1993.
22. Wallerstein I. Geopolitics and Geoculture. Essays on the Changing World System. Cambridge and N.Y.; 1991.

23. Wallerstein I. The Politics of the World Economy: The States, the Movements, and the Civilizations. Cambridge, 1984.

16. ForeignAffairs <http://www.foreignaffairs.org/>

24. ForeignPolicy <http://www.foreignpolicy.com>

III. ЗМІСТ ПРОГРАМИ. ВАРІАТИВНИЙ МОДУЛЬ

Розгорнута аналітична відповідь на одне з трьох питань:

- 1) Внесок дисертаційного дослідження у розвиток української міжнародно-політичної науки.
- 2) Практичне значення результатів дисертаційного дослідження.
- 3) Перспективи подальшої розробки та дослідження тематики дисертації.